

ПОДОЛАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНФЛІКТУ МІЖ ПОТЕРПІЛИМ ТА ПІДСУДНИМ ЯК ОСНОВА ІНСТИТУТУ ПРИМИРЕННЯ

ЦИМБАЛ Юлія Юрївна - здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук Національної академії внутрішніх справ, помічник судді Апеляційного суду Чернівецької області

УДК 343.95:343.122

Учитывая актуальность вопроса изменений в уголовной политике, необходимых для удовлетворения всех нарушенных преступлением прав и законных интересов потерпевших, в статье рассмотрен механизм преодоления психологического конфликта между потерпевшим и преступником в качестве основы института примирения, исследования и познания которого является необходимым условием преодоления восстановления до преступного положения потерпевшего и важным методом воздействия на стереотипы поведения преступника. На основании проведенного теоретического анализа автором предложен ряд психологических тактических приемов, необходимых для успешного преодоления психологического конфликта между потерпевшим и правонарушителем и достижения компромисса для примирения данных сторон.

Ключові слова: потерпілий, підсудний, примирення, психологічний конфлікт, договір про примирення, кримінальний процес.

Постановка проблеми

Закріплення в законодавстві інституту примирення потерпілого із підсудним своєрідним є кроком вперед у застосуванні принципу диспозитивності в кримінальному праві та процесі України [10, С. 5]. Сьогодні, ми живемо у ХХІ столітті, де пересічний громадянин розуміє, що не покарання, а тільки нові економіко-політичні реформи зможуть позитивно вплинути на стан злочинності в Україні, що не потрібно попо-

внювати злочинцями ряди пенітенціарних установ, а навпаки, удосконалювати превентивні заходи впливу, застосовуючи позитивний міжнародний досвід.

Подолання психологічного конфлікту між потерпілим та підсудним є складним процесом нівелювання кримінально-психологічної конфронтації сторін і необхідною передумовою досягнення згоди на їх примирення. По своїй суті це багатогранне явище, потребує наукових досліджень, які б стали основою впровадження на законодавчому рівні програм відновного правосуддя в Україні.

Ступінь наукової розробки

Дослідження інституту примирення потерпілого із підсудним як наслідку подолання психологічного конфлікту здійснювалося юристами та психологами: О.М. Бандуркою, В.В. Бедь, М.І. Гошовським, Н.В. Грішиною, Б.З. Загурським, В.О. Коноваловою, М.В. Костицьким, В.В. Кошинцем, Г.В. Ложкіним, В.Т. Маляренком, В.Я. Марчаком, І.І. Потеружею, Т.І. Присяжнюк, В.Ю. Шепітьком та іншими. У своїх наукових працях зазначені автори торкалися питань подолання психологічного конфлікту та юридико-психологічних особливостей механізму примирення потерпілого з підсудним. На переконання автора статті, дане питання недостатньо вивчене у вітчизняній літературі, а тому потребує подальшого наукового дослідження.

Метою статті є психологічний аналіз юридичного механізму примирення як способу подолання психологічного конфлікту між потерпілим та підсудним.

Виклад основного матеріалу

У єдиній статті Кримінального кодексу України йдеться про примирення між потерпілим та підсудним (ст. 46 КК України), де зазначені правові наслідки для правопорушника, але не для потерпілого. Дана норма є закріпленням відомого зарубіжному законодавству інституту медіації як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів.

У сучасній літературі примирення розглядають як акт досягнення компромісу між державою і злочинцем [1, С. 132], між злочинцем та потерпілим або як факт зняття потерпілим претензій до злочинця [3, С. 366]. Тобто, примирення є юридично значимим актом двосторонньої поведінки, добровільного досягнення згоди між уповноваженими на те сторонами і має обов'язкову силу для них. За таких умов має місце юридичний акт правоприпиняючого характеру, наслідком якого є звільнення особи, яка вчинила злочин від кримінальної відповідальності.

Міжнародній правовій доктрині давно відомий інститут «примирення із ображеним» в рамках кримінально-процесуальної норми, яка наповнювалася матеріально-правовим змістом щодо злочинів проти шлюбу, образи посадових осіб як пріоритет кримінально-правової охорони, однак кримінально-процесуальний закон для правильного правозастосування інституту закриття кримінальних справ повинен містити визначення терміну «примирення». Під ним пропонується розуміти моральне розкаяння у здійсненні протиправного діяння особою, яка його вчинила, безпосередньо перед потерпілим і пробачення останнім його дій, а також досягнення між ними згоди відносно порядку, розміру та строку відшкодування заподіяної шкоди [13, С. 164–166]. Таке тлумачення відображає в більшій мірі тільки матеріально-правовий аспект проблеми і не враховує кримінально-процесуальну сторону примирення, як встановлену законом

процедуру, в ході якої сторони погоджуються з умовами примирення і здійснюють процесуальне оформлення даної згоди.

На початку судового розгляду потерпілому в обов'язковому порядку роз'яснюється право на примирення із підсудним, оскільки справи даної категорії у такому разі в порядку ч.1 ст. 27 КПК України підлягають закриттю. Звісно, йому повинно бути доведено до відома, що наслідком примирення з підсудним є виключення можливості притягнення останнього до кримінальної відповідальності.

Пленум Верховного суду України у Постанові «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» від 02.07.2004 №13 [14] рекомендує судам значно ширше використовувати інститут примирення у справах приватного обвинувачення. Однак, можливості для примирення досить вузькі, а саме, у порядку ст. 46 КК України звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням з потерпілим лише та особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

Діяльність потерпілого щодо примирення із підсудним носить свого роду характер диспозитивності кримінального права, що так не характерний для України сьогодні. Звичайно, якщо за якихось причин домовленість сторін щодо примирення не досягається, то кримінальне переслідування здійснюється за класичною схемою, за якою засуджений вважає себе «жертвою» каральної юстиції і відбуває покарання «несучи хрест», не беручи на себе реальної відповідальності перед потерпілим.

Кому належить останнє слово в даній процедурі? У літературі це питання викликало безліч дискусій, загалом – потерпілий вирішує бути примиренню чи ні, а підсудний має право на ініціативу до його досягнення, керуючись при цьому різними суб'єктивними мотивами. Пропозиції можуть виходити від обох сторін, проте зрозуміло, що рішення повинен прийняти потерпілий, хоча будь-якого юридичного значення хто виступив ініціатором примирення немає. Також жодного правового наслідку не буде мати від-

мова потерпілого від примирення внаслідок зміни його суб'єктивної позиції, адже право вирішити порушувати чи ні кримінальну справу потерпілий може використати тільки раз.

Важливим є врегулювання в законодавстві гарантій недопущення стороннього впливу зацікавлених осіб: чи то родичів, чи адвокатів на прийняття рішення про примирення, оскільки при вирішенні даного питання має враховуватися вільне усвідомлення волевиявлення сторін, що примиряються. Отримання від потерпілого такої згоди у результаті погроз чи інших насильницьких заходів є підставою для перегляду постанови про закриття кримінальної справи за нововиявленими обставинами, адже примирення сторін є двостороннім актом і сторони повинні в ньому виразити свою волю [2, С. 20–22].

Примирення конфліктуючих сторін, припинення самого конфлікту, виключають засудження через взаємне вибачення, каяття у вчиненому, усвідомлення моральної та юридичної відповідальності за вчинений злочин і обов'язку відшкодування заподіяної фізичної, моральної та матеріальної шкоди. Все вище вказане характерне тільки для кола справ приватного обвинувачення. У них слід враховувати думку потерпілого, чи варто засуджувати особу, якщо внаслідок її протиправного діяння не страждають інтереси суспільства і «кримінальна юстиція» діє формально, сама для себе [8, С. 654].

Наявність категорії кримінальних справ, які порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого, пов'язують із теорією приватного делікту, яка бере свій початок ще у давньоримському праві і базується на групі злочинів, що є неважливими для держави і посягають виключно на права осіб. Вони нібито втрачають ознаку суспільної небезпечності, але враховуючи дане законом визначення злочину зрозуміло що немає злочинів, що посягають тільки на особисті інтереси людей, дана концепція як підстава виділення справ приватного обвинувачення є не обґрунтованою. Існування складу злочину у справах приватного обвинувачення, на думку М.М. Полянського, залежить від того, як він сприймається особою, проти якої він на-

правлений [11, С. 59], як вона відноситься до нього з суб'єктивно-психологічної сторони. Тому в ряді випадків виникає конфлікт між інтересами суспільства та потерпілого, де останній бажає, щоб переслідування і пов'язаного із ним розголосу не було. Враховуючи останнє, доцільно, на нашу думку, закріпити у законі випадки, коли суспільство не може дозволити державі покарати злочинця через врахування почуттів та інтересів потерпілого.

Ще З. Фрейд, а вслід за ним австрійський психолог А. Адлер, розглядав джерело конфліктів в незахищеності особи перед навколишнім світом, усвідомленням своєї неповноцінності та недосконалості, в прагненні зміцнитися шляхом переваги над іншими, [9, С. 221] що і призводило до вияву агресії та вчинення злочинів. Психологічний словник визначає конфлікт як «важко вирішуване протистояння, пов'язане із гострими емоційними переживаннями» [12, С. 161] та зіткнення дій, що містить в собі ознаки взаємодії конфліктуючих сторін. Примирення по своїй суті є наслідком вирішення конфлікту, який досягається завдяки зміні звичного репертуару поведінки як потерпілого, так і підсудного. Він характеризується як результат сумісної діяльності сторін, направлений на припинення протистояння та емоційного протистояння

На етапі вирішення питання про примирення актуальності набуває концепція Томаса Кілмена, в якій він виділяє п'ять основних можливих стилів поведінки у конфлікті: ухилення, пристосування, суперництво, співпраця та компроміс. Де при пристосуванні потерпілий та злочинець згладжують суперечності за рахунок втрати власних інтересів правопорушником, останній погоджується робити те, що бажає інша сторона. Компроміс проявляється у врегулюванні розбіжностей, конфронтації через взаємні поступки, співпрацю сторін, а суперництво характеризується відкритою боротьбою кожної із сторін, де завжди наявний той, хто виграв і той, хто програв. Ухилення полягає у прагненні вийти із конфліктної ситуації, не вирішуючи її, не поступаючись своїм і не наполягаючи на своєму.

З метою досягнення завдань інституту примирення і подолання психологічного конфлікту сторони не повинні розширювати його предмет, ініціатор має запропонувати позитивне рішення по виходу із ситуації без застосування категоричної форми спілкування, нівелювання образ особистого характеру. Зусиллями самих учасників, за наявності адекватності сприйняття конфлікту, відкритості та ефективності спілкування, створення атмосфери взаємної довіри, зміни звичної стратегії поведінки можна вирішувати питання щодо подолання наслідків злочину у формі психологічної конфронтації.

Подолання психологічного конфлікту між потерпілим та підсудним можливе саме під час їх зустрічі, де жертва може поставити усі хвилюючі її запитання, вказати на свої почуття та дати зрозуміти, що вона пережила внаслідок злочину, як це змінило її життя. У потерпілого проявляється можливість зрозуміти, що значить злочин для того, хто його вчинив. При такій зустрічі переглядаються пануючі у сторін стереотипи поведінки та сприйняття, а страх істотно зменшується. Потерпілий домовляється про одержання матеріально-моральної компенсації та у нього з'являються умови для виявлення почуттів, обміну інформацією, повертаючи при цьому впевненість і відчуття контролю над ситуацією. З іншого боку, злочинець має змогу побачити у жертві реальну людину, дізнатися про наслідки свого злочину з перших рук, що сприяє новому погляду на попередню поведінку, вчинки і спроби самовиправлення. Йому надається шанс своїми діями поновити справедливість, висловити розкаяння та попросити вибачення.

Не можна применшити роль спілкування у вирішенні психологічних конфліктів, що виникають між потерпілим та підсудним за наслідками вчинення злочину. Це багатоплановий, складний механізм встановлення і розвитку контактів між людьми, який виникає на основі тих чи інших потреб і спільної діяльності та включає в себе обмін інформацією, сприймання та розуміння один одного. Але надзвичайно важливим у даному процесі є невербальне спілкування, яке досить часто несе в собі більш значуще змістовне навантаження, ніж вербальне та істотно впливає на перебіг спілкування.

Чинником конструктивного вирішення психологічного конфлікту між потерпілим та злочинцем є відкритість та ефективність їх спілкування. Психологи звертають увагу на такий істотний момент, як відкрите обговорення проблеми, під час якого сторони не соромлячись і не стримуючи емоції, чесно виражають своє ставлення до ситуації, що може посприяти закладенню підвалини побудови довірливих відносин з метою досягнення компромісу.

У ході спілкування злочинець та жертва здійснюють ряд комунікаційно-інформаційних дій, намагаються пізнати один одного через когнітивне сприйняття емоції та за допомогою креативної функції спілкування прийняти рішення про примирення і відобразити його у процесуальній формі. Відверту розмову бажано вести у спеціально відведений час і у приміщенні, без сторонніх. Краще, щоб опоненту було відомо про намір іншої сторони щодо врегулювання конфліктної ситуації. Конструктивний розвиток досягнення примирення проходить три фази: вступна, на якій визначається предмет обговорення, власне примирення – коли мова йде про суть справи, визначаються умови досягнення згоди, спосіб відшкодування матеріально-моральної шкоди із зазначенням строків. На завершальній стадії приймається остаточне рішення щодо примирення між сторонами кримінально-психологічного конфлікту.

Діяльність потерпілого у процесі досягнення компромісу із злочинцем містить у собі ряд компонентів, зокрема пізнавальний, що полягає у акцентуванні уваги на окремих деталях злочину, загострення пам'яті на негативних обставинах, небажання зрозуміти позицію підсудного та визнати правильність іншої, відмінної від своєї точки зору, упередженість оцінок.

У емоційному компоненті діяльності потерпілого виявляється взаємна антипатія та небезсторонність, подразливість та агресивність, несприйняття емоційного стану іншої людини, презирство. Вольова сторона даної діяльності виражається через демонстрацію негативізму, непоступливості, затаютого нав'язування власної точки зору та у небажанні зрозуміти іншу сторону конфлікту.

З психологічної точки зору, відсутність зустрічі потерпілого та підсудного, комунікації між ними може спричинити трансформацію всіх перерахованих вище негативних емоцій та станів потерпілого у внутрішньо особистісний конфлікт, тому навіть при не досягненні компромісу щодо примирення сторонам необхідно поспілкуватися. Їм корисно визначити можливий тип взаємної реакції конфліктуючих, врахувати темперамент, оволодіти власною мовою та поведінкою, свідомої концентрації волевого зусилля на необхідності бути спокійним, витриманим, доброзичливим, позбутися внутрішнього занепокоєння та хвилювання.

Дискусійним на сьогоднішній день є питання про правову природу договору про примирення, адже історія української юриспруденції не допускає існування договірних відносин в рамках кримінального процесу. У проекті Закону України «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» [15] дається визначення договору про примирення як договору, що укладається сторонами з метою врегулювання конфлікту на основі взаємних поступок і може стосуватися прав та обов'язків сторін та предмету конфлікту. Звичайно, він як і будь-який договір повинен містити загальнообов'язкові елементи, однак, є специфічним, оскільки пов'язаний з регулюванням особливих відносин, що виникають внаслідок вчинення злочину. Л. В. Головка вважає, що це форма відображення «компромісу в майновій сфері» [4, С. 484] у кримінальному процесі, однак, ми не можемо погодитися із цим, адже потерпілого цікавить ще і відшкодування моральної шкоди. Важливим є визначення юридичних наслідків підписання даного договору і його вплив на хід розгляду справи, обов'язковість врахування такого підписання та його виконання підсудним до постановлення вироку, що буде забезпечувати кримінально-процесуальний механізм дотримання договірних умов потерпілим та підсудним.

На нашу думку, при внесенні змін до кримінально-процесуального законодавства слід запровадити експериментальну програму примирення потерпілого з підсудним, і лише її позитивні результати мають стати

передумовою для впровадження на законодавчому рівні програм відновного правосуддя в Україні.

Отож, закріплення у законодавстві інституту примирення між потерпілим та підсудним як способу подолання наслідків кримінально-психологічного конфлікту є кроком уперед нашої держави на шляху забезпечення принципу гуманізму і сприяє досягненню основних завдань кримінальної політики.

Механізм подолання кримінально-психологічної конфронтації між потерпілим і підсудним, з метою їх примирення, є складним юридико-психологічним процесом, який перебуває у причинному зв'язку із психологічними характеристиками сторін.

Література

1. Аликперов Х. Д. Преступность и компромисс / Х. Д. Аликперов. – Баку, 1992. – 189 с.
2. Божьев В. П. Применение норм уголовно-процессуального законодательства при рассмотрении дел частного обвинения / В. П. Божьев // Советская юстиция. – 1992. – № 15–16. – С. 20–22.
3. Галиакбаров Р. Р. Уголовное право. Общая часть / Р. Р. Галиакбаров. – Краснодар, 1999. – 366 с.
4. Головка Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве / Л. В. Головка. – СПб., 2002. – 544 с.
5. Гришина Н.В. Психология конфликта. 2-е изд. / Н.В. Гришина – СПб. : Питер, 2008. – 544с.
6. Давыдова Е. В. Примирение с потерпевшим / Е. В. Давыдова, А. Г. Кибальник, И. Г. Солоненко. – Ставрополь : Изд-во Ставропольского гос. ун-та, 2001. – 150 с.
7. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социологичні дослідження. – 1994. – №5. – С.144.
8. Курс российского уголовного права. Общая часть / Под ред В.Н. Кудрявцева и А.В. Наумова. – М., 2001. – 645 с.
9. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навчальний посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель – К. : Професіонал, 2006. – 416 с.

АНОТАЦІЯ

Враховуючи актуальність питання змін у кримінальній політиці, необхідних для задоволення всіх порушених злочином прав і законних інтересів потерпілих, у статті розглянуто механізм подолання психологічного конфлікту між потерпілим та підсудним як основу інституту примирення, дослідження і пізнання якого є обов'язковою умовою відновлення дозлочинного становища потерпілого та важливим методом впливу на стереотипи поведінки правопорушника. На підставі проведеного теоретичного аналізу автором запропоновано ряд психологічних тактичних прийомів, необхідних для успішного подолання психологічного конфлікту між потерпілим та підсудним для досягнення компромісу щодо примирення двох сторін.

SUMMARY

Including actual aspect of changes in criminal policy which are necessary to satisfy all rights and legislative interests of victims, this article deals with the mechanism to overcome the psychological conflict between victim and offender as the basis of the Institute of Reconciliation. This research is an essential condition of pre criminal situation of the victim and it is important method of the influence on stereotypes of the criminal's behavior. Based on the theoretical analysis, the author presented a number of psychological tactics which are necessary for the successful overcoming of the psychological conflict between victim and offender to reach a compromise for both sides of the process.

10. Маляренко В. Т. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення / В. Т. Маляренко // Право України. – 2004. – № 5. – С. 5–9.

11. Полянський Н. Н. Процессуальные права потерпевшего / Н. Н. Полянский – М. : Наука, 1983. – 223 с.

12. Психологический словарь. – М., 1983. – 441 с.

13. Рубинштейн Е. А. Прекращение уголовного дела в связи с примирением с потерпевшим в УПК Российской Федерации

/ Е. А. Рубинштейн // Материалы международной научно-практической конференции, посвященной принятию нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. – М., 2002. – С. 164–166.

13. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 02.07.2004 року «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

14. Проект Закону України «Про медіацію (примирення) у кримінальних справах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.